

# **. MUSTAQILLIK YILLARIDA HUJJATCHILIK TIZIMI ISLOHOTLARI**

## **REJA:**

- 1.O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilishining ish yuritish tizimidagi ahamiyati
- 2.Hujjat tilini o‘zbekchalishtirishga qaratilgan islohotlar
- 3.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF- 5850 sonli farmoni mohiyati

*Tayanch tushunchalar: davlat tili, sovetlar imperiyasini, mustaqillik, davlat va jamiyat, Mustaqilligi deklaratsiyasi, xelsinki shartnomasi, konstitutsiya*

1917-yil fevral inqilobidan keyin, Sovetlar imperiyasini o‘rnatgan bolsheviklar Turkistonda 1918-yildan boshlab o‘z mustamlakachilik siyosatini, yangi-yangi hujjatlar qabul qilish usullari bilan amalga oshira boshlaganlar. O‘rta Osiyo xalqlaridagi milliy g’urur va mustaqil davlatchilikka intilish ruhini yo‘q qilish maqsadida, yerlik xalqlar tarixi soxta maiumotlar bilan yaratilgan. Mustaqillik, ozodlik uchun otabobolarimiz olib borgan kurash millatchilik, panislomizm, panturkizm harakati deb qoralangan. Shuningdek, kommunistik

partiya olib borgan siyosat tufayli millionlab begunoh kishilarning qatag'on qilinishiga, qonunsiz, sudsiz yo'q qilib yuborilishiga shartsharoitlar yaratilgan. Shunga qaramasdan, O'zbekiston xalqining mustaqillik va ozodlik uchun olib borgan kurashini to'xtata olmaganlar. 1989-yil O'zbekiston SSR Markaziy Qo'mitasiga rahbar bo'lib kelgan I.A. Karimov O'zbekiston xalqining asriy istiqlol orzularini ro'yobga chiqardi.

O 'zbekistonning davlat mustaqilligiga erishishida, avvalo, 1990-yil 24-mart kuni Sobiq Ittifoq respublikalari ichida birinchilardan bo'lib Prezidentlik lavozimining joriy etilishi muhim ahamiyatga egadir. O'zbekiston Respublikasida Prezidentlik lavozimining joriy etilishi mustaqillik g'oyalarining tezkorlik bilan amalga oshishi uchun shart-sharoitlar yaratib berdi.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A. Karimov tashabbusi bilan 1990-yil 20-iyunda Oliy Kengash yig'ilishi chaqirilib, O'zbekiston Respublikasining «Mustaqillik Deklaratsiya»si qabul qilindi. Bu hujjatning tarixiy ahamiyati shundan iboratki, u o'zbek davlatchiligi tarixidagi birinchi tinch yo'l bilan o'z taqdirini o'zi belgilash huquqi to'g'risidagi hujjat edi. Unga ko'ra, o'zbek xalqi davlat boshqaruvida har bir millatning o'z taqdirini o'zi belgilash huquqini va farovon hayot kechirishini ta'minlashni oliy maqsad deb o'z zimmasiga olgan

holda, xalqaro huquq qoidalariga asoslanib o‘zining «Mustaqillik Deklaratsiya»sini eion qildi va bundan buyon O‘zbekiston o‘zining tashqi munosabatlarida, davlat hokimiyati masalalarini hal etishda tanho hokimligini, uning chegaralari va hududi daxlsiz ekanligi, o‘z taraqqiyot yo‘lini, o‘z nomini, davlat ramzlarini (gerb, bayroq, madhiya) o‘zi ta’sis etishi va demokratik huquqiy davlat tashkil topganligini butun dunyoga ma’lum qildi.

Batamom mustaqillikni qo‘lga kiritish uchun ma’lum bir vaqt talab qilinar edi. Chunki Sobiq Ittifoq Markazida bunga qarshi juda katta kuchlar tayyor bo‘lib turar edi. Mana shunday og‘ir bir vaziyatda: «Taqdir I.A. Karimov zimmasiga jamiyatning murakkab ichki va tashqi siyosiy sharoitlarida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va davlat huquqi masalalarini hal qilishga da’vat etilgan, uning qayta o‘zgartiruvchisi boiishdek nihoyatda og‘ir vazifani yukladi. Shunday vaziyatda ham I.A. Karimov o‘zini buyuk rahbar sifatida ko‘rsatdi»<sup>1</sup>.

Davlat va jamiyat hayotidagi muammolarni tezkorlik bilan hal etish kechiktirib bo‘lmas ahamiyatga ega edi. Chunki o‘sha vaqtarda SSSRning taqdiri hal bo‘layotgan, «Markaz» rahbarlari xalqni har xil siyosiy yo‘llar va kuch bilan qo‘rkitib, Ittifoqni saqlab qolishga harakat qilayotgan edilar.

---

<sup>1</sup> 1 Sh.Z. O‘razayev. Mustaqil O‘zbekiston Konstitutsiyasi. - T.: «Adolat», 1994. 12-b.

Shunga qaramasdan 1991-yil 31-avgust kuni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining sessiyasi chaqirilib, «Davlat Mustaqilligi to‘g’risida Oliy Kengash Bayonoti» e’lon qilindi: «O‘tmishdan saboq chiqarib, Ittifoqning siyosiy hamda ijtimoiy hayotidagi o‘zgarishlarni e’tiborga olib, xalqaro-huquqiy hujjatlarda qayd etilgan o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqiga asoslanib, O‘zbekiston xalqlarining taqdiri uchun butun mas’uliyatni anglab, shaxsning huquq va erkinliklari, mustaqil davlatlar o‘rtasida chegaralarning buzilmasligi to‘g’risidagi Xelsinki shartnomalariga qat’iy sadoqatni bayon etib, millati, diniy e’tiqodi va ijtimoiy mansubligidan qat’i nazar, respublika hududida yashovchi har bir kishining munosib hayot kechirishini, sha’ni va qadr-qimmatini ta’minlaydigan insonparvar, demokratik, huquqiy davlat barpo etishga intilib, «Mustaqillik Deklaratsiyasi»ni amalga oshira borib, O‘zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi Oliy Kengashi O‘zbekistonning davlat mustaqilligini va ozod suveren davlat - O‘zbekiston Respublikasi tashkil etilganligini tantanali ravishda e’lon qildi»<sup>2</sup>.

Shu kuni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi O‘zbekiston Respublikasining «Mustaqilligi Deklaratsiyasi»ga va «Davlat mustaqilligi to‘g’risidagi Oliy Kengash Bayonoti»ga asoslanib, «O‘zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi

---

<sup>2</sup> Davlat mustaqilligi to‘g’risidagi Oliy Kengash Bayonoti. Xalq so’zi. 1991-yil 2-sentabr.

asoslari to ‘g ‘risida»gi konstitutsiyaviy qonunni qabul qildi. Ushbu qonun 0 ‘zbekistonning davlat mustaqilligiga erishganligini uzil-kesil mustahkamladi. Unda, jumladan «O‘zbekiston Respublikasi o‘z tarkibidagi Qoraqalpog’iston Respublikasi bilan birga, mustaqil demokratik davlatdir» deyiladi. Ushbu qonunda O‘zbekiston Respublikasi xalqining severenligi, davlat hokimiyati uning xohish-irodasiga muvofiq vakillik organlari tizimi orqali amalga oshirilishi, hududi va chegaralari daxlsiz va bo‘linmasligi, u O‘zbekiston xalqining roziligesiz o‘zgartirilishi mumkin emasligi prinsiplari **mustahkamlandi**.

Shuningdek, davlat hokimiyati idoralarining tizimi, hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo‘linishi tartibiga asoslanishi belgilab berildi. O‘zbekiston Mudofaa ishlari vazirligini tuzish, Milliy gvardiya va muqobil xizmatni tashkil etish mustaqil davlatning asosiy belgisi sifatidagi huquqi ekanligi ko‘rsatildi. Uning hududidagi barcha moddiy va ma’naviy boyliklar umummilliy boylik ekanligi, ishlab chiqarish vositalari va boshqa noishlab chiqarish fondlari, transport, aloqa va energetika tizimlari respublika mulkidir, deb mustahkamlandi. Dastlabki bozor munosabatlarini rivojlantirishda mulk shakllari bundan buyon to‘liq takomillashtirilishi va buning tegishli qonunlar asosida

kafolatlanishi belgilab berildi. Chet davlatlar bilan diplomatik, konsullik, savdo aloqalari, muxtor vakillar bilan ayriboshlash, xalqaro shartnomalar tuzish, xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lish uning ajralmas huquqi ekanligi ko'rsatildi. Shular bilan birga, O'zbekiston Respublikasi o'z hududida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy munosabatlarni rivojlantirish va tartibga solishda inson huquqlari umumjahon deklara-tsiyasiga muvofiq, inson qadr-qimmati ulug'lanishini doimo nazarda tutishini, o'z taraqqiyot yo'lini, o'z davlat ramzları va davlat tilini o'zi belgilashini e'lon qildi.

«O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi dunyoga kelishiga asosan ikkita omil sabab bo'ldi. Shulardan biri jamiyatning bozor munosabatlari tomon tutgan yo'li, yangi taraqqiyotdagi umumiylar qonuniyatlar va yo'naliishlarga muvofiq ravishda O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga kirib borishi bo'ldi... O'zbekistonning davlat mustaqilligi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini ishlab chiqish va qabul qilinishini taqozo etgan ikkinchi omil bo'ldi»<sup>3</sup>.

O'zbekiston Konstitutsiyasi uning xalqi erishgan huquq va erkinliklarini, davlat hokimiyatini tashkil etishdagi o'z xohish-istikclarini qonuniy tartibda rasmiylashtirib, mustahkamladi. «O'zbekiston Respublikasining Davlat

---

<sup>3</sup> Sh.Z. O'razayev. Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasi. - T.: «Adolat», 1994

mustaqilligi asoslari to‘g ‘risida»gi konstitutsiyaviy qonun e’lon qilingan kundan boshlab to yangi Konstitutsiya qabul qilingunga qadar 15 oy vaqt o‘tdi, ana shu davr ichida davlat boshqaruvini qayta tashkil etishda g’oyat katta amaliy ishlar tajribasi to‘plandi. Unda yashovchi xalqlarning yangicha yashashga va o‘z davlat tuzumini barpo qilishga boigan intilishlari va ularning huquq va erkinliklarini rivojlantirishning eng muhim kafolati ekanligi mustahkamlab qo‘yildi. Shu davr mobaynida demokratik ijtimoiy va davlat tuzumining asoslari, oliv va mahalliy davlat hokimiyati va idora organlarining tizimi tarkib topdi, umuminsoniy, demokratik prinsiplar o‘rnatildi. O‘zbekiston Konstitutsiyasining asosiy prinsiplari maromiga yetkazildi. Bu prinsiplar xalq ommasining ham mamlakat ichida, ham butun jahonda mustaqillik uchun olib borgan kurashlari natijasini o‘zida mujassamlashtirdi. Shu tariqa, mustaqil O‘zbekistonning konstitutsiyaviy tuzumi asoslarini, fuqarolarning huquq va erkinliklarini, davlat hokimiyati organlarining tashkil etilishi hamda faoliyati prinsiplarini va boshqa ijtimoiy munosabatlarni belgilab beradigan Konstitutsiya qabul qilish zarurati paydo boidi.

Vaqt cheksiz, umr esa yeldek ekan: o‘zbek tiliga davlat maqomini berish bilan bog‘liq qaynoq va o‘ynoq jarayon kechgan paytlar xuddi o‘tgan kuni yuz bergandek. Umuman

mustaqillik uchun kurash, xususan, o‘zbek tilining qadr-qimmatini tiklash yo‘lidagi siyosiy jo‘shqinlik va ijtimoiy ko‘tarinkilik bosqichiga biz ham ilinib qolganimizdan **g‘ururlanamiz.** Negaki mutaxassis sifatida davlat mustaqilligimizni tiklash uchun olishuv tarixini o‘rganish, tekshirish, tegishli to‘xtamlarga kelish uchun jonli guvoh bo‘lganing, keyinchalik o‘zing yashamagan va bilmagan davr haqida arxiv va boshqa hujjatlar, xotiralar, o‘zgalar yozgani orqali tasavvur orttirgandan qimmatli va totliroqdir, albatta.

Til shaxs va jamiyat salohiyati hamda madaniyati saviyasining o‘ziga xos belgisidir. Uning vositasida mazkur daraja sifatini bilib olish mumkin. Chunki shaxs va jamiyat aynan til orqali axborot yaratadi, uni hazm qiladi, uzatadi, qabul qiladi. Ushbu jarayon uzlucksiz qaytarilib, aylanib turaveradi. Biz tilga so‘zlashish narsasi sifatidagina munosabatda bo‘lib qolganimiz uchun bunga e’tibor bermaymiz. Holbuki, hayvonot olamida ham tovushlar orqali axborot almashish bor: sayrash, irillash, o‘kirish, uvillash, qichqirish va boshqalar. Bu ularning yashash uchun kurash qonuniyati doirasidagi tug‘ma urinishlaridir. Mazkur xususiyat insonda ham bor: kuchsizlik va kuchlilik, tushkunlik va quvonch, rozilik va e’tirozning barcha ko‘rinishlaridagi ifodalar: yig‘lash, ingillash, dodlash, baqirish, o‘kirish, chiyillash, xo‘rsinish, uh tortish, kulish, qah-qah urish,

hayqirish, hushtak chalish, tomoq qirish, yasama yo‘talish, himmlash, eylash va boshqalar. Qizig‘i, ko‘rish va eshitishdek hodisalarni ilmiy jihatdan tushuntirib berishga qodir zamonaviy fan tilning kelib chiqishini haligacha asoslab berolgani yo‘q. Demak, tilda qandaydir sir bor va bu insonning o‘zi bilan bog‘liq, deb o‘ylaymiz.

Eng eski zamonlar tarixchisi yunonlik Herodotning hikoya qilishicha, Doroning taslim bo‘lish haqidagi talabiga javoban skiflar hukmdori unga qush, sichqon, qurbaqa va beshta o‘q yuborganida, bosqinchi buni o‘z foydasiga yo‘yan ekan: qush osmonda uchishi, sichqon yerda, qurbaqa esa suvda yashashidan kelib chiqilsa, ular gapimga kirib, o‘z yer-suv va osmonlari – yurtlarini qurol-aslahalari bilan menga topshirishga rozi bo‘libdilar-da. Biroq uning dono maslahatchisi mazkur belgilarni o‘zgacha talqin qilgan: agar qush osmon uzra, sichqon yer ostida, qurbaqa botqoq-suv ichra jon saqlaganlaridek ish tutmasangiz, bizning o‘qlarimizdan qutila olmaysizlar. Bir oz mulohazardan so‘ng nadimi haqligini anglagan forslik zo‘ravon chekinishga buyruq bergan va shu tariqa o‘zi hamda qo‘shinini fojiadan asrab qolgan ekan.

Bu qissadan ilmiy hissa quyidagicha: jonli moddaning bosh xususiyati bo‘lmish irsiyat axboroti negizida yashaydigan vujudlarning eng sarasi – aqllisi insonning o‘ziga o‘xshaganlar

bilan muomalada ham axborot almashuvi omili bor (so‘nggi ilmiy izlanishlar tilning tug‘ilishini 7-xromosomadagi FOXP2 irlisyat birligida yuz bergen ikki izchil o‘zgarishga taqayotgani ham bejiz emas). Ya’ni, nima bo‘lganda ham, mohiyat ichki va tashqi axborot tashilishi bilan bog‘liqligi yaqqol ko‘rinib turibdi. Besh-olti ming yil burun Misrda qo‘llangan ilk yozuv rasmlı deb ta‘riflangani ham bejiz emas. Zero u tabiat va jamiyat hayotiga doir borliqlarni (kishilar, hayvonlar, qushlar, mehnat qurollari va boshqalarni) ifodalagan. Bir so‘z bilan aytganda esa, belgilari rasmlı yozuv!

O‘zbek tiliga davlat maqomining berilishi chindan ham ulug‘ va tarixiy voqeа bo‘lgandi. Aniqrog‘i, bo‘lishi kerak edi. Zero, 2700 yillik milliy davlatchilik taraqqiyotimiz ichida millat va davlat tili masalasini uyg‘unlikda ko‘rib chiqib, bir to‘xtamga kelishga hech qachon shunday tarzda –ommaviy jo‘shqinlik va siyosiy iroda bilan kirishilmagandi. O‘tmishimizda o‘zbek tili ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy turmushning barcha yo‘nalishlarini tegishli, yozilgan va yozilmagan qoidalari asosida qamrab olgan rosmana davlat tili sifatida tan olingan, shu tariqa uzluksiz yashab va rivojlanib kelgan bosqich yo‘q, bo‘lmagan! Davlatimizga Temurbek va avlodlari – temuriylar yetakchilik qilgan, chindan ham g‘ururlanishga arzigulik ilg‘or davrda ham o‘zbek tili to‘laqonli

davlat tili maqomiga ega emasdi. Keyingi asrlarda ham ahvol o‘zgarmadi hisob. Abdulla Qodiriyning mana bu tarixiy-adabiy guvohligi o‘zbek tilining so‘nggi xonliklar misolidagi rasmiy taraqqiyot yo‘lidagi ayrim jonlanishlarining sifatiga yaxshigina ishora bo‘loladi, deb ishonamiz: “Xudoyor muhr bosish asnosi yozilg‘an yorlig‘ va nomalarni o‘qutib eshitar, munshiylarning eshitilmagan arab va fors so‘zлari orqaliq to‘qug‘an yarim turkiy jumlalariga aksar vaqt tushunmas: “Enalaring arapqa tekkanmi?” deb mirzo, muftilarni koyir edi. Ammo, Anvarning yozg‘an har bir jumlasini musiqiy kabi rohatlanib, tushunib tinglar va “shu bala barilaring‘dan ham o‘qug‘anraq chiqar!” deb, boshqa mirzolarning yuragiga o‘t yoqar edi”.

Rossiya imperiyasi iskanjasiga tushgandan keyingi har tomonlama zulm hukmronligi sharoitida esa davlat tili u yoqda tursin, adabiy tilni saqlab qolishning o‘zi jasoratdan ko‘ra omadga bog‘liq bo‘lib qolgani ham sir emas.

Demak, 1989 yili o‘zbek tiliga davlat maqomini berish, xususan, uning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy turmushimizning barcha asosiy yo‘nalishlarida qo‘llash yo‘sinlarining qonuniylashtirilgani tarixiy nuqtai nazardan chindan ham ulug‘lash va tan olishga arzigulik voqeа bo‘lgandi. Biroq, doim bo‘lganidek, salkam o‘ttiz yillik katta muddatni, bo‘ldi, qonun qabul qilindi, ish bitdi qabilida behuda o‘tkazib keldik. To‘g‘ri,

solishtirganda, ko‘p o‘zgarishlar bo‘ldi, bir so‘z bilan aytganda, o‘zbek tili chindan ham rasmiy til bo‘ldi, lekin jonli jarayon sifatida qaddini tiklay ololgani, rivojlanayotgani yo‘q.

Til qaddini tiklashi, joni uzilmasligi uchun nima darkor? Bunga javobni milliy yetakchimizning chet yurtlardagi elchilarimiz bilan uchrashuvdagi mana bu savollariga javobdan topish mumkinligiga qattiq ishonamiz: “O‘zingiz ayting, elchi degan odam o‘zbek xalqining boy tarixi, madaniyati, milliy qadriyatları, vatandoshlarining dardu tashvishlarini yaqindan bilmasa, ularni yuragidan o‘tkazmasa, qanday qilib O‘zbekistonni dunyoga tanitishi mumkin... Deylik, Alisher Navoiydan, Boburdan, Abdulla Oripov, Erkin Vohidovdan ikki qator she’r ayta olmasa, eng yomoni, ona tilimizni mukammal bilmasa, qanday qilib haqiqiy elchi bo‘lishi mumkin?”.

Har qanday til tizimi tovushlar, so‘zlar (so‘z boyligi), so‘z birikmalari, gaplarning tuzilish qoidalarini o‘z ichiga olishini ko‘zda tutgan holda, oldiniga tilimizning endigi borlig‘iga ko‘z tashlasak.

Har qanday millat tili imkoniyatlari haqida so‘z ketganda, odatda uning so‘z boyligiga urg‘u beriladi. Har qanday boylik qo‘riqlashga muhtoj bo‘lganidek, til boyligining ham tegrasi, to‘sig‘i, qopqasiyu qo‘riqchilari bo‘lishi lozim. Teskari tarzda, u talanadi, shahar darvozasiz qolganidek holat avj oladi – nima

kirib, nima chiqayotganini tekshirib, bilib, sezib bo‘lmay qoladi. O‘zbek tili bilan kechayotgan bugungi jarayonni xuddi shunday ifodalash mumkin. Uning to‘rida esa hozirda davlat va jamiyat, kishilar turmushiga ta’siri jihatidan boshqalaridan o‘zib ketgan elektron ommaviy axborot vositalaridir. Shu ma’noda, o‘zimiz kunda tanishib boradigan saytlardan biri – “Kun.uz” tarqatayotgan xabarlarda ko‘zimiz tushganlarga e’tibor beraylik: prototip, protest, sensatsiya, sindrom, bolt, platforma, schotchik, inflyatsiya, kosmos, tara, blister, anshlag, datchik, metsenat, interer, demontaj, tabel, direksiya, effekt, effektiv, teleeffekt, videoshuting, fotofiksatsiya, zayavka, estakada, eskalator, lift, shosse, tunnel, liniya, svetofor, taymer, fon, kommersiya, okkupatsiya, identifikatsiya, assotsiatsiya, optimizm, shar, shou, infrastruktura, disbalans, navigatsiya, doza, kreativ, donor, rels, boykot, anomal, anomaliya, vodoprovod, kanalizatsiya, kanalizatsion, format, tatami, pritsep, kambek, pley-off, terakt, kran, sutka, yacheyka, porsiya, defitsit, korrektor, sunami, uik-yend, postament, delegatsiya, dezinformatsiya, fond, kontingent, tendensiya, insayder, uzel (avto), layner, avialayner, kruiz, dose, posilka, psixologik, psixika, samosval, trotuar, greyder, spliter, pas, pozitsiya, mini, bunker, konditsioner, ventilator, arxitektura, arxitektor, anonim, pirojka, prichal, parom, terminal, karera, bankir, analog, monolit, elita, butik, azart, summa, pech,

uchastka, massa, risk, setka, gonorar, shassi, zapravka, modifikatsiya, vizualizatsiya, reys, minimal, potensial, yenot, eksperiment, grafa, butik, prognoz, velopatrol, sektor, superkambek, intriga, marsh, doklad, debyut, snayper, sanksiya, jilet, reyting, inauguratsiya, evolyusiya, pod'ezd, anklav, meriya, mer, provinsiya, gorelka, narkotrafik, narkotik, transfer, posyolka, plitka, shayba, metallolom, makulatura, radikal, reys, gegemon, krest, pusk, keramik, transportirovka, Rojdestvo, alyans, kollektiv, epataj, tip, ofis, plyus, bum, bort, fyuzelaj, sharklet, reabilitatsiya, oborot, butsa, reaksiya, antik, zond, parkovka, illyuziya, arena, funikulyor, limit, manevr, vint, tranzit, fara, mediator, komplektatsiya, surpriz, koalitsiya, votum, puls, pult, kvota, respekt, kupe, fiskal, xor, shok, motiv, tunel, total, rezidensiya, premium-klass, start, vizit, futbolka, kepka, atributika, evakuatsiya, agent (josus), operatsion, operatsiya, petitsiya, monetizatsiya, realizator, realizatsiya, kamin, duel, model, gastronomik, prolyot, gashish, dinamika, tonirovka, kletchatka, provakatsiya, kontekst, tormoz, gedonizm, formalizm, stajirovka, koma, shou rum, servis, kriminogen, izolyatsionizm, merkantalizm, generatsiya, raund, auksion, registratsiya, ekspluatatsiya, paradoks, filtr, unitaz, nakleyka, bazis, short-list, shabash, samosud, yaxta, ideal, monax, dizayn, trassa, kurort, veranda, balkon, terassa (to‘g‘risi – terrasa),

personal, avtorizatsiya, lokal, empatiya, manyovr, etika, estetika, poker, struktura, kort, sxema, sostav, pozitiv, stress, sekund, favorit, auditoriya, rotatsiya, fakt, turnir, nominatsiya, sertifikat, aysberg, bak, forvard, turnir, massaj, shalter, kollegiya, epizod, panorama, passiv, leksikon, kotlovan, aksessuar, parfyumeriya, kolonna (qator, saf), absurd, etap, indeksatsiya, sterjen, stereotip, priyut, orientir, restavratsiya, anons, kotel (to‘g‘risi – kotyol), oktagon, tranzaksiya, kulachok, porshen, podshipnik, plyonka, dvigatel, braslet, gabarid (to‘g‘risi – gabarit), operativ, gid, nerv, landshaft, shpal, vibratsiya, semester, revansh, fenomen, xit, shlyager, proyom, shar, smena, koloniya, garaj, antikvariat, modeler, model, figurant, pavilon, shtab-kvartira, antisiklon, segment, koridor, organizm, emotsional, blok, dekorativ, xaos, konseptual, konsepsiya, prays-list, rekord, populyatsiya, brakoner, signal, signalizatsiya, bonus, sabotaj, kurator, snaryad, zaryad, trenajyor, klapan, kontur, drifting, kvartet, lider, menshn, richag, machta, konstruksiya, ryaska, kampus, kompensatsiya, kalibr, ob’ektiv, sobor, plyaj, akvamarin, aksent, aristokrat, instrument, grand, informatsion, suvenir, glushitel, normativ, izolyatsiya, konsultant, menejer, pensionerka, dekoratsiya, shablon, gibril, ekonomika, driblyor, post (internet), order, apostil, kurtka, manyak, individual, ruletka, smog, kolonka, lezvie, uzurpator, rakurs, protokol,

negativ, komponovka, bolboy, opsiya, kartina, prezentatsiya, grafik, rolik, karkas, arsenal, ekipaj, stakan, proezd, shvartovka, ajiotaj, konvoy, flagshtok, revolyusion, kilometraj, faza, profil, menu, otsinkovka, titul, jungli, probel, metodika, ekipirovka, rigel, naves, avariya, tupik, marodyor, lava, emigratsiya, talon, ratsional, velikan, sanuzel, ultimatum, yubiley, master...

Umuman aytganda esa, geografiya atamachiligidizni tubdan va oqilona ko‘rib chiqish payti keldi, deb ishonamiz. Negaki, birinchidan, mazkur yo‘nalishning hozirgi holati ko‘p jihatdan mustamlaka davrimiz ojizliklari, cheklovleri, taqiqqlari shart-sharoiti bilan bog‘liqdir. Ota-bobolarimiz bir umr Gurjiston, Yunoniston deb kelganlari bilan biz Gruziya, Gresiya deb aytish va yozishga majbur edik. Bolgariyani Bulg‘oriston, Vengriyani Majoriston deyolmasdik. Chunki “markaz” rasmiy hujjatlarida shunday yozilgan (yoki o‘zimiz shunga jazm etolmaganmiz). Ammo Armeniyani Armaniston qabilida ishlatganimizning sababi hozircha bizga qorong‘u. Xullas, tashqi dunyo bilan uzilganimiz holatida boshqa sohalar qatori chet geografiya atamalarini ham asosan hukmron til orqali olganmiz. Ikkinchidan, bundan buyon ingliz tilining tabiiy ta’sirining kuchayib borishi va lotin alifboimizning izchil joriy etilishi manzarasida yagona yondashuv va qoidalarning ahamiyati oshgandan-oshib boraveradi.

Yuqorida *Karabobo* bilan bog‘liq misolning o‘zi tushungan odam uchun ko‘p narsaga ishoradir. Mashhur *Bora-Bora* orolining nomini o‘zbekchada borgan sari ma’nosini beruvchi bora-bora deb o‘qishimiz turgan gap va lozim. Chunki bu – tilimiz qoidasining talabi! Yo bo‘lmasa, 2006 yili tuzilgan Srna Gora davlatining nomini nega *Chernogoriya* deyishimiz kerak (ularning tilida gora tog‘ni emas, o‘rmonni bildiradi)? Demak, o‘z tilimiz xususiyatlari, tarixiy meros va tajribamiz (Xorazmiy, Beruniy, Ulug‘bek asarlaridagi atamalar o‘zbek geografiyachiligi 1865 yildan ancha burun – asrlar, ming yil oldin tug‘ilganining dalil-isbotidir), shuningdek zamonaviy bilimlardan kelib chiqqan holda bugun choramizni ko‘rmasak, ertaga kech bo‘ladi.

Sportning inson va xalqlar hayotida tutgan o‘rnini olqishlashga hojat yo‘q. Futbol bo‘yicha eng oldi birinchiliklarning taqvimi, o‘yin kuni va vaqt teleuzatuvchilar bilan kelishilishi, aniqrog‘i, ularning “zug‘umi”ga ko‘ra belgilanishining o‘ziyoq millionlarni o‘ziga sehrlab qo‘ygan mazkur tomoshaning ulkan va tengsiz ahamiyatini ko‘rsatadi. Demak, haftada salkam ikki soatdan necha o‘n marta lak-lak ommani qamchi-kaltaksiz va ko‘ngilli ravishda yalpoq shisha qarshisida “mixlab qo‘yadigan” mazkur tadbir tushungan odam uchun o‘ziga xos til darsligi hamdir. Shu ma’noda, bunday

noyob imkoniyatdan unumli foydalanyapmizmi yoki yo‘qmi, haqli savoli tug‘ilishi tabiiy. Attangki, yo‘q!

Prezidentimizning besh tashabbusidan birinchisida yoshlarni musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san’atning boshqa turlariga qiziqtirishni kuchaytirish bejiz olg‘a surilmadi. Negaki ular aslida til bo‘yicha o‘ziga xos saboqlardir va shu tariqa o‘z-o‘zidan til tafakkuri paydo bo‘ladi. Til uning ilmiy qoidalarini rioya qilib yozish va so‘zlashni eplashgina emas, balki millatning o‘tmish va buguni bilan bog‘liq barcha-barchani bilish (bilim, tarbiya), tuyish (sevish, qadrlash, g‘ururlanish, saboq chiqarish, ogoh bo‘lish), qo‘llash (o‘z ustida ishslash, rivojlanish) salohiyatining ifodasidir!

O‘zbek tili ham tarixiy, adabiy, maishiy yo‘sindagi matallardan mosuvo emas. “Bog‘dagi gap”, “enangni Uchqo‘rg‘ondan topasan” kabilarni ishlatganimiz bilan kelib chiqishini ko‘pchiligidan bilmaymiz. Amir Husaynning sotqinligi sabab boy berilgan “Loy jangi”ni matal o‘rnida qo‘llasang, deyarli hech kim tushunmasligi aniq. Kezi kelganda bir davradagi suhbatga uyg‘unlashtirib, Homidning ishini qilibdi-da, deya munosabat bildirdik (atayin). Gurungdagilardan biri, qaysi Homid, anavini aytyapsizmi, u ham shunday qilgan ekanmi, deganida ajablanmadik. Yo‘q, “O‘tgan kunlar”dagi, Otabek bilan pichoqlashgan Homidni, javobimiz, haqiqatan bu

yaramas ham xuddi shunaqa orqavarotdan choh qazigan, aks sadosiga erishdi. Demak, tarix, adabiyotimiz bilan bog‘liq voqea, lavha, ifodalarni matal sifatida qo‘llasak bo‘ladi. Biroq buning uchun, masalan, “Mehrobdan chayon”ni Anvar va Ra’no sevgisiga bag‘ishlangan bir cho‘pchak emas, balki o‘tmishimizning o‘n to‘qqizinchi asr ikkinchi yarmi ijtimoiy-siyosiy voqeligini ko‘z oldimizga keltirish, turli qahramonlar orqali milliy fe’l-atvor, dunyoqarash, saviya holatini anglash, shuningdek til boyligimiz imkonlarini bilish nuqtai nazaridan o‘qishimiz lozim bo‘ladi. Prezidentimizning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish yo‘lidagi tashabbus va aniq ishlarining zamirida mazkur o‘ta zarur muddao ham borligiga ishonamiz. Shunday madaniyatga erisholsak, Abdulla Qodiriy asarlari lug‘atidagi “bek bo‘lmasa – bekzoda, mudarris bo‘lmasa – mukarrir”, “kiyimni tog‘ora chiritadi”, “yog“ qovoqning mazasini buzadi”, “bo‘z to‘n bergandan, bermagan yaxshi”, “qulyog‘a quymoq”, “ammaga bo‘g‘irsoq”, “yosinga yupqa” singarilarni joyida ishlatib, og‘zaki va yozma so‘zlashuvimizga tot kiritamiz. Qolaversa, “O‘tgan kunlar” orqali xalqchillik kasb etgan “Marg‘ilonda shunday kelinimiz bor ekan-ku, bilmay yurgan ekanmiz” iborasini Namangandagi yig‘ilishda o‘z o‘rnida qoyillatib qo‘llash orqali davlatimiz rahbari bu borada ham ibrat ko‘rsatib berdilar.

Til siyosatida kundalik turmushimizning ajralmas zaruriyatları – elektronika buyumalari, qurilmalarini qo'llash, boshqarishga oid yozuvlarning o'rni va ta'siri kishi bilmas yuksakdir. Kishilik, jumladan, biz o'zbeklarning ham bundan buyongi hayoti turli, ayniqsa, axborot texnologiyalarining rivoji bilan chambarchas bog'liqlikda kechishi ko'zda tutilsa, muammoning ko'lamni yanada oydinlashadi. Televizor, kompyuter, telefon, gajet, muzlatgich, sovutgich, isitgich, o'choq va shu singari o'nlab narsalardan tashqari, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishdagi har xil qurilma, asbob- uskunalarini qo'llash va boshqarishga tegishli ichki va tashqi yozuvlar ham davlat tilida bo'lishi shart! Katta, ayniqsa, kichik avlodning ko'zi ularga har soniyada tushishi, ya'ni mehr – ko'zdaligi e'tiborga olinsa, masalaning o'ta jiddiyligi yaqqollashadi-qoladi (esimizni taniganimizdan bozor qiladiganimiz "Eski Jo've"dagi avtomobil turar yeri endigina qayta qurilib ishga solinganiga ikki oy bo'lindi. Qulay, shinamligi qatorida kirdi-chiqdi, to'lovlar raqamli xizmat negizada bajarilishini ko'rib juda quvondik, biroq uskunalar, yo'nalish ko'rsatkichlaridagi axborot yozuvlari rus tilida!?). Nemis, ispan, shved, arab, turk, fors, yapon, koreys, xitoylar...o'z yurtida eplagan ishni nega biz qilolmaymiz? Nega tashqaridan keltirilib, o'zimizda ishlab chiqarilib sotilayotgan

shu kabi buyum, qurilmalarga davlat tili nuqtai nazaridan talab qo‘ymasligimiz kerak? Birgina dasturlash yo‘li bilan bitadigan yumush bo‘lmasa ham mayli edi (shu bilan birga ushbu vazifani shoshma-shosharlik bilan, masalan, dori-darmonlarning yo‘riqnomasini o‘zbekchallashtirishga o‘xshab “xo‘ja ko‘rsin”ga emas, ilmiylik va qulaylik negizidagi tizimli ravishda bajarish lozimligini ham alohida urg‘ulagan bo‘lardik).

Dunyodagi eng boy tillardan biri arablarniki sanalishining sabablaridan biri ular o‘z tillarining so‘z yasash imkoniyatlaridan oqilona va unumli foydalana bilishlari bilan bog‘lanadi. Rostdan ham shunday. Shu o‘rinda, mashhur arabshunos olim, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino meroslarini o‘rganish va ommalashtirishga tengsiz ulush qo‘shgan P.G.Bulgakovning bir gapi esga tushadi. 1989 yili institutimizda “Davlat tili haqida”gi qonun loyihasining muhokamasi avjiga chiqqan kezlarda, mazkur intilish asosliligin qo‘llagan holda, joni jannatda bo‘lgur ustoz shunday degandilar: qonunni qabul qilish bilan ish bitmaydi, o‘zbek tilining mavqeyini mustahkamlash uchun uning ichki iqtidorini ishga sola bilishga ham to‘g‘ri keladi, Qohira universiteti binosida arab domlalari bilan suhbatlashib o‘tirganimizda, tashqaridan voleybol o‘ynayotgan yoshlarning shu o‘yinga oid inglizcha atamalarni qo‘llayotganlari eshitilib qoldiyu ular o‘sha zahoti lug‘atlarni

ochib, mazmuni ushbu chet so‘zlarga mos arabcha atamalarni yasadilar va qog‘ozga tushirib, olib chiqib o‘quvchilarga berdilar, shu tariqa ham o‘z lug‘atlarini boyitdilar, ham o‘z tillari sofligini amalda saqlashga hissa qo‘shdilar.

Til millatning o‘ziga xos kalimayi shahodatidir. Sayyoramizning qaysi burchagida tug‘ilishidan qat’i nazar chaqaloq bir xil yig‘laydi. Dunyo yuzini ko‘rishi bilanoq, qulog‘iga azon va takbir aytilishiga hali bir necha kun bor ilk soniyalarda onasining (bugungi sharoitda otasining ham) tovushini eshitadi. U hali kimligi, qaysi millat, yurt, oilaga tegishliligini bilmaydi, biroq ota-onasi – millati tilini eshitadi. Oradan uch-to‘rt kun o‘tib o‘z uyiga keladi, qulog‘iga buva-buvi, aka-uka, opa-singil, qarindosh-urug‘, qo‘ni-qo‘shnilar – o‘zi mansub millat tili kiradi. Bir yilcha o‘tib, u dunyoga kelgan oilada qaysi tilda so‘zlashilinsa, uniki ham o‘shanaqa chiqa boshlaydi. Bolaning til ko‘nikmasiga ko‘chasi, mahallasidagi til muhiti, ta’lim muassasidagi o‘qitish tili ham katta ta’sir ko‘rsatishini dalillab o‘tishga hojat yo‘q, deb o‘ylaymiz. Shu ma’noda, maktabgacha ta’lim nodavlat muassasalarining til siyosatida tutayotgan o‘rniga to‘xtalishga to‘g‘ri keladi. Ulardagi o‘quv jarayoni ko‘proq qaysi tilda? Toshkent misolida aytadigan bo‘lsak, yaqin-yaqingacha davlat tilisidagi juda kam edi! Qizig‘i, o‘quvchilarning mutlaq ko‘pchiligi, ba’zi hollarda

to‘la-to‘kis o‘zbekligidadir. Agar barchaning ham to‘lov qobiliyati pullik o‘qishni eplolmasligi, mazkur muassasalarga qatnashga muayyan toifa farzandlari imkon topayotganligi, ulardagi o‘qitish jarayonining sifati nisbatan yuqoriligi, bitiruvchilarning kelgusida davlat va jamiyat hayotining turli yo‘nalishlarida egallashlari mumkin (muqarrar?) bo‘lgan mavqeyi e’tiborga olinsa, balki adashayotgandirmiz va shunday bo‘lsin ham, hozirda davlatimiz va jamiyatimizning bir necha o‘n yilliklar keyingi yetakchi qatlami – kazo-kazolari yetishtirilmoqda. Buni yomonlikka yo‘yish niyatida emasmiz. Aslo! Aksincha, ushbu holat barcha xalqlar va davrlar, jumladan, endigi dunyoga ham xos va tabiiydir. So‘z ketayotgan omil mustamlaka davri sovet rejimi O‘zbekiston voqeligida ham bor edi. O‘zbek tiliga davlat maqomini berish bilan bog‘liq qaynoq pallada ikki tillilik masalasiga ham zo‘r berilgani, keyingi yillarda esa qonun ijrosini ta’minlashdagi “sustkashlik”ning asl sabablaridan biri ham aynan shu bilan bog‘liqligiga ishonamiz. Negaki o‘sha kezlar kazo-kazolar qatlami o‘zbekcha fikrlash, bilish, demak, so‘zlash, yozish – yaratish borasida ojiz bo‘lganlar. Buni ham tabiiy, deb sanaymiz. Imperiyaning qulashi shu darajada tez yuz beradi, deb o‘ylamagan mazkur qatlamlar uchun u mangu tuyulgan va ana shu abadiyat sharoitida yashash, kurashishga o‘zlarini ham,

avlodlarini ham tayyorlaganlar. Mohiyat e'tibori bilan, bunday ahvolga tushishimizda hech kimni ayblab bo'lmaydi! Ammo o'tmishdan saboq chiqarish lozim!

Ko'rinib turganidek, salkam o'ttiz yildirki e'tibordan chetda qolib kelayotgan til yo'nalishida qanchadan-qancha muammolarimiz bor. Ularni bartaraf etishimiz suv va havodek zarurdir. Ammo qanday? Boshqa sohalarda bo'lganidek va milliy yetakchimiz nishonga urgandek yo'llanma bergenlaridek, avvalo, so'z ketayotgan masalada ham eskicha dunyoqarash, bilim va tizim bilan yashab bo'lmasligini tan olishimi lozim. Ya'ni tilimizni asrash, boyitish borasida shu paytgacha ish bermagan va uni shunday ayanchli ahvolga solib qo'ygan qarash va yondashuvlardan voz kechishimiz darkor. Qolaversa, davlat va jamiyat boshqaruvining mutlaqo yangi, samarali va sifatli faoliyat yurituvchi tizimini yaratish jarayoni ketayotgan hozirga pallada mazkur o'ta muhim soha muammolari ham o'z yechimini topishi maqsadga muvofiqdir.

Til qonunchiligini buzganlik uchun jazo qo'llash masalasi anchadan beri muhokama qilib kelinmoqda. Biz boshdanoq bunga qarshi bo'lgnamiz va bugun ham shu fikrdamiz. Teskari holda, juda ko'pchilik "juvonmarg" bo'lib ketadi. Negaki til qoidasi, aytaylik, matematika yoki fizika qoidasi emas. Masalan, yuqoridagi "ijobiy to'plar nisbati" (to'g'risi – to'plarning ijobiy

nisbati) uchun qanday jazo berish mumkin? Yo bo‘lmasa, “smartfon”ni aqlli telefon (tovush) deymizmi yoki “aqlli soat”ni “smartvoch”ga o‘zgartiramizmi? Diqqat qilingan bo‘lsa, jonli chiqishlar jurnalistlarimizning ham, ko‘rsatuvlarga chaqirilganlarning ham til bo‘yicha kamchiliklarini ancha yalang‘ochlab qo‘ydi. Ularni ham jazoga tortamizmi? Savollar juda ko‘p, ularga javoblar esa yanada ko‘p. Chunki ikki tilshunosdan uch xil fikr chiqishi turgan gap (qolganlarni aytmasa ham bo‘ladi). Yo‘li qanday?

Oldiniga o‘tgan asr saksoninichi yillari ikkinchi yarmiga xos inqilobchilik, “cho‘g‘ni ushlab olib qo‘yib yubormaslik” qarashlari va so‘nggi o‘ttiz yilda yaqqollashib kelayotgan menga nimalik kayfiyatidan qutulib, bu og‘ir va sharaflı yumushni o‘zimiz eplashimiz lozimligi borasida bir to‘xtamga kelaylik. Til sohasidagi muammo va kamchiliklar bilmasvoyligimizdan ekanini tan olaylik va zamonaviy bilim etagini tutaylik. Ahvolni o‘nglash uchun oqilona va jamoatchilik tizimi yaratish bo‘yicha bosh qotiraylik. Ko‘rsatmaga ko‘ra yashash va ishslash ong-ongimizga singib ketgani sharoitida, qonun, qaror kerak, deguchilar ancha-muncha topilishiga ishonchimiz komil. Biroq biz bu ishni “davlatni aralashtirmasdan” o‘zimiz bajarish tarafdorimiz. Zero, birinchidan, til elniki ekan, bundan chiqdi, uni avaylab-asrash ham avvalo elning ishidir! Til qoidalarini

buzish, o‘ylamay-netmay chet so‘zlarni qo‘llash singarilar kimning ishlari? O‘zimizning, har birimizning! Ikkinchidan, Prezidentimizning chet yurtlardagi elchilarimiz bilan uchrashuvdagi tarix, madaniyat, milliy qadriyatlar, adabiyot va ona tili haqidagi kuyunishlari tushungan odam uchun o‘ziga xos ko‘rsatmadir. Kelinglar, hech bo‘lmasa, shu yumushni o‘zimiz qoyillataylik. Qachongacha aravani bir kishi tortib, qolganlar uning ustida yallo qilib ketishlari kerak? Hech bo‘lmasa, til aravamizni o‘zimiz tortaylik! Sal bo‘lsa ham qimirlaylik!

Mazkur jarayonni quyidagi tartibda uyushtirsak. Eng avvalo, har birimiz o‘z oila, o‘qish, ish yerimizda iloji boricha til qoidalariga rioya qilishga astoydil kirishishimiz lozim (zero tilga olingan ko‘p yillik kamchiliklarimiz manzarasida bu yumushni bordaniga risoladagidek eplashimizga ko‘zimiz yetmaydi). Bolalarimiz, jumladan, nabiralarimiz bilan birga ona tili va adabiyot bo‘yicha dars qilaylik, she’r, ertak, hikoya aytib beraylik – ularga ham, o‘zimizga ham foyda! Milliy yetakchimizning har kim o‘zi o‘qigan maktabiga uyidagi kitoblardan o‘ntasini olib borishi bo‘yicha g‘oyalaring zamirida aslida shunday qarash va turmush tarzini singdirish yotganiga qattiq ishonamiz.

Ta’lim muassasalarida o‘qituvchilar o‘z vazifalariga yanada talabchan, saboq berishda yaratuvchan va topqirroq

bo‘lsalar. Mulkchilik shaklidan qat’i nazar, ishxonalarda esa har bir xizmatchi o‘z va idorasi faoliyatiga davlat tiliga rioya qilinishi nuqtai nazaridan baho berib borsa. Aslida shu uch yo‘nalishdagi uzluksiz urinishlarning o‘ziyoq ahvolni tubdan o‘nglashi aniq. Lekin...Shuning uchun ham, ikkinchidan, jurnalischilar, yozuvchilar uyushmalari tahririyatlar, olimlar, umuman masalaga farqsizlar qatnashuvida tegishli tadbirlarni tashkil etish, kamchiliklar yuzasidan dastur, rejalar ishlab chiqish maqsadga muvofiq, deb o‘ylaymiz. Uchinchidan, tilshunos va adabiyotshunoslarimiz muammoni ilmiy jihatdan o‘rganishlari, taklif va yechimlarni jamoachilik muhokamasiga tashlashlari darkor. Bunda kiril alifbosida qolish, aybni rus, ingliz tillaridan qidirish singari mavzularni butunlay istisno etish kerak bo‘ladi. To‘rtinchidan, o‘zbek tilining iloji boricha to‘liq, zamonaviy so‘zligini tayyorlash va aynan uning asosida ish yuritish, ommaviy axborot vositalari, nashriyotlar faoliyatini yo‘lga qo‘yish, o‘quv adabiyotlarini chop etish unumli bo‘lishi shubhasiz. Atamachilik, so‘zlarning kelib chiqishiga oid adabiyotlarni tayyorlash, tarqatish, ta’lim jarayoniga bu boradagi o‘quv soatlarini kiritish maqsadga muvofiqdir. Beshinchidan, o‘tgan yillar tajribasidan kelib chiqib, “Davlat tili to‘g‘risida”gi yangi va to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlaydigan qonun qabul qilishni ildamlashtirishimiz lozim (bu borada tegishli

urinishlar olib borilayotgani haqida yaqinda tarqalgan xabar ijobjiydir, albatta). Unda davlat xizmatchisi uchun davlat tilini puxta bilishi, huquqiy-me’riy hujjatlar loyihalarini faqat davlat tilida tayyorlash, e’lon qilish, tashqi yozuvlar singari hal qiluvchi masalalar bo‘yicha ham tegishli qoidalar bo‘lishi shart, deb ishonamiz<sup>4</sup>.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ  
ПРЕЗИДЕНТИНИНГ  
ФАРМОНИ  
ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ДАВЛАТ ТИЛИ  
СИФАТИДАГИ НУФУЗИ ВА МАВҚЕИНИ ТУБДАН  
ОШИРИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ ТЎҒРИСИДА**

Халқимизнинг кўп асрлик маданий, илмий-маърифий ва бадиий тафаккури, интеллектуал салоҳиятининг ёрқин ва бебаҳо маҳсули бўлган ўзбек тили жаҳондаги бой ва қадимий тиллардан биридир.

Ўзбекистонда 1989 йил 21 октябрда эл-юртимиз асрлар давомида орзу қилиб, интилиб ва курашиб келган давлат тили ҳақидаги қонуннинг қабул қилиниши мамлакат суверенитети ва мустақиллиги сари қўйилган дастлабки дадил қадам эди. Айнан ана шу тарихий хужжатга биноан

---

<sup>4</sup> <http://uza.uz/uz/culture/til-el-fe-l-16-04-2019>

ўзбек тили мустаҳкам ҳуқуқий асос ва юксак мақомга эга бўлди.

Истиқлол йилларида она тилимиз том маънода давлат тилига айланиб, халқимизни юртимизда эркин ва озод, фаровон ҳаёт қуришдек буюк марраларга сафарбар этадиган бекиёс куч сифатида майдонга чиқди.

Бугун Ўзбекистонимиз «Миллий тикланишдан — миллий юксалиш сари» деган бош тамойил асосида тараққиётнинг янги, янада юксак босқичига кўтарилимоқда. Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар жараёнида давлат тилининг ҳаётимиздаги ўрни ва нуфузи тобора ошиб бормоқда.

Ўзбек тили сиёсий-хуқуқий, ижтимоий-иктисодий, маънавий-маърифий жабхаларда фаол қўлланиб, халқаро минбарларда барадла янграмоқда. Хорижий мамлакатларда тилимизга эътибор ва уни ўрганишга қизиқиш кучаймоқда.

Бугунги глобаллашув даврида ҳар бир халқ, ҳар қайси мустақил давлат ўз миллий манфаатларини таъминлаш, бу борада аввало ўз маданиятини, азалий қадриятларини, она тилини асраб-авайлаш ва ривожлантириш масаласига устувор аҳамият қаратиши табиийдир.

Ўзбек тилининг халқимиз ижтимоий ҳаётида ва халқаро миқёсдаги обрў-эътиборини тубдан ошириш, униб-

ўсиб келаётган ёшларимизни ватанпарварлик, миллий анъана ва қадриятларга садоқат, улуғ аждодларимизнинг бой меросига ворислик руҳида тарбиялаш, мамлакатимиизда давлат тилини тўлақонли жорий этишни таъминлаш мақсадида:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари, Маданият вазирлиги, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, Республика Маънавият ва маърифат маркази, Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи, Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси, «Тараққиёт стратегияси» маркази ва кенг жамоатчиликнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилган кун — 21 октябрь санасини «Ўзбек тили байрами куни» деб эълон қилиш тўғрисидаги таклифи маъқуллансин.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамаси тузилмасида ходимларининг умумий чекланган сони 9 та штат бирлигидан иборат Давлат тилини ривожлантириш департamenti ташкил этилсин ва унинг тузилмаси иловага мувофиқ тасдиқлансин.

3. Қуйидагилар Давлат тилини ривожлантириш департаментининг асосий вазифалари этиб белгилансин:

давлат тилини ривожлантириш, давлат тили тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан

мониторингни амалга ошириш, ушбу соҳада жамоатчилик назоратининг самарали шаклларини жорий этиш;

давлат органлари ва ташкилотлари, жумладан, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг давлат тилини ривожлантириш, давлат тили тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан давлат назоратини ташкил қилиш бўйича фаолиятини мувофиқлаштириш;

давлат тилининг амал қилиши билан боғлик муаммоларни аниқлаш ва бартараф этиш юзасидан, шунингдек, уни ривожлантириш соҳасида ягона давлат сиёсатини юритиш бўйича таклифлар тайёрлаш;

ўзбек тилининг ёзма нутқи меъёр ва қоидаларини ишлаб чиқиш бўйича ҳамда лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини тўлиқ жорий этиш борасидаги ишларни жадаллаштириш;

давлат тилини ривожлантириш бўйича норматив-хуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш;

давлат тилини ривожлантириш бўйича дастурлар ва «йўл хариталари»ни ишлаб чиқиш, уларнинг амалга оширилишини назорат қилиш, шунингдек, «Ўзбек тили байрами куни»ни нишонлаш бўйича ишларни мувофиқлаштириш;

илмий асосланган янги сўз ва атамаларни истеъмолга киритиш, замонавий атамаларнинг ўзбекона муқобилларини яратиш ва бир хилда қўлланишини таъминлаш, географик ва бошқа топонимик объектларга қонун ҳужжатларига мувофиқ ном берилиши борасидаги фаолиятни мониторинг қилиш ва мувофиқлаштириш;

давлат тилини ривожлантиришга оид илмий-тадқиқот ишларини қўллаб-қувватлаш, бу соҳада халқаро ҳамкорликни амалга ошириш.

#### 4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси:

а) уч ой муддатда:

«Ўзбек тили байрами куни»ни белгилаш бўйича қонун лойиҳасини;

«Давлат тили ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси Конунини бугунги кун талаблари нуқтаи назаридан такомиллаштирган ҳолда унинг янги таҳрирдаги лойиҳасини ишлаб чиқсин ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига киритсин;

б) икки ой муддатда хорижий давлатлар тажрибасини чуқур ўрганган ҳолда илмий асосланган янги сўз ва атамаларни расмий истеъмолга киритиш бўйича Атамалар комиссиясини ташкил этиш ва унинг фаолиятини тартибга солиш тўғрисида қарор қабул қилсин;

в) 2020 йил 1 июнга қадар қўйидаги асосий йўналишларни ўз ичига олган 2020 — 2030 йилларда ўзбек тилини ривожлантириш ҳамда тил сиёсатини такомиллаштириш концепцияси ва давлат дастури лойиҳаларини киритсин:

мамлакатимиз ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларида, жумладан, давлат бошқаруви, замонавий ва инновацион технологиялар, саноат, банк-молия тизими, ҳуқуқшунослик, дипломатия, ҳарбий иш, тиббиёт ва бошқа соҳаларда давлат тилининг имкониятларидан тўлиқ ва тўғри фойдаланишга эришиш;

таълим муассасаларида давлат тилини ўргатиш ва уни билиш даражасини баҳолаш тизимини янада такомиллаштириш, давлат тилининг илм-фан тили сифатидаги нуфузини ошириш;

давлат тили софлигини сақлаш, уни бойитиб бориш ва аҳолининг нутқ маданиятини ошириш;

давлат тилининг ахборот ва коммуникация технологиялари, хусусан, Интернет жаҳон ахборот тармоғида муносиб ўрин эгаллашини таъминлаш, ўзбек тилининг компьютер дастурларини яратиш;

давлат тили қоидаларининг бузилиши билан боғлиқ ҳолатларни мунтазам ва ҳар томонлама ўрганиш, уларни бартараф этишга доир чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;

мамлакатимиз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатлар тилларининг ривожланиши учун кенг имкониятлар яратиш, уларга давлат тилини ўрганиш учун қулай шарт-шароитлар яратиб бериш;

давлат тилининг халқаро миқёсдаги ўрни ва нуфузи, унинг бошқа тиллар билан алоқалари истиқболларини белгилаш, хорижда истиқомат қилувчи ватандошлар ва ўзбек тилини ўрганиш истагида бўлган чет эл фуқаролари учун ўзбек тили дарсликлари ва электрон дастурларни ишлаб чиқиш ва уларни кенг миқёсда тарқатиш, ўзбек тилини ўргатиш бўйича маҳсус курсларни ташкил этиш.

5. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда икки ой муддатда қонун ҳужжатларига ушбу Фармондан келиб чиқадиган ўзгартиш ва қўшимчалар тўғрисида Вазирлар Махкамасига таклифлар киритсин.

6. Мазкур Фармоннинг ижросини назорат қилиш Ўзбекистон Республикасининг Бош вазири А.Н. Арипов ва

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси  
раҳбари З.Ш. Низомиддинов зиммасига юклансин<sup>5</sup>.

## Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.

МИРЗИЁЕВ

Тошкент ш.,

2019 йил 21 октябрь,

ПФ-5850-сон

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИНИНГ

ФАРМОНИ

### ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ДАВЛАТ ТИЛИ СИФАТИДАГИ НУФУЗИ ВА МАВЌЕНИИ ТУБДАН ОШИРИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ ТЎҒРИСИДА

Халқимизнинг кўп асрлик маданий, илмий-маърифий ва бадиий тафаккури, интеллектуал салоҳиятининг ёрқин ва бебаҳо маҳсули бўлган ўзбек тили жаҳондаги бой ва қадимий тиллардан биридир.

Ўзбекистонда 1989 йил 21 октябрда эл-юртимиз асрлар давомида орзу қилиб, интилиб ва курашиб келган давлат тили хақидаги қонуннинг қабул қилиниши мамлакат суверенитети ва мустақиллиги сари қўйилган дастлабки дадил қадам эди. Айнан ана шу тарихий хужжатга биноан ўзбек тили мустаҳкам ҳуқуқий асос ва юксак мақомга эга бўлди.

Истиқлол йилларида она тилимиз том маънода давлат тилига айланиб, халқимизни юртимизда эркин ва озод, фаровон ҳаёт қуришдек буюк мэрраларга сафарбар этадиган бекиёс куч сифатида майдонга чиқди.

Бугун Ўзбекистонимиз «Миллий тикланишдан — миллий юксалиш сари» деган бош тамойил асосида тараққиётнинг янги, янада юксак босқичига кўтарилимоқда. Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар жараёнида давлат тилининг ҳаётимиздаги ўрни ва нуфузи тобора ошиб бормоқда.

Ўзбек тили сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий жабҳаларда фаол қўлланиб, халқаро минбарларда баралла янграмоқда. Хорижий мамлакатларда тилимизга эътибор ва уни ўрганишга қизиқиш кучаймоқда.

---

<sup>5</sup> Lex.uz

Бугунги глобаллашув даврида ҳар бир халқ, ҳар қайси мустақил давлат ўз миллий манфаатларини таъминлаш, бу борада аввало ўз маданиятини, азалий қадриятларини, она тилини асраб-авайлаш ва ривожлантириш масаласига устувор ахамият қаратиши табиийдир.

Ўзбек тилининг халқимиз ижтимоий ҳаётида ва халқаро миқёсдаги обрў-эътиборини тубдан ошириш, униб-ўсиб келаётган ёшларимизни ватанпарварлик, миллий анъана ва қадриятларга садоқат, улуғ аждодларимизнинг бой меросига ворислик руҳида тарбиялаш, мамлакатимизда давлат тилини тўлақонли жорий этишни таъминлаш мақсадида:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари, Маданият вазирлиги, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, Республика Маънавият ва маърифат маркази, Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи, Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси, «Тараққиёт стратегияси» маркази ва кенг жамоатчиликнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилган кун — 21 октябрь санасини «Ўзбек тили байрами куни» деб эълон қилиш тўғрисидаги таклифи маъқуллансин.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тузилмасида ходимларининг умумий чекланган сони 9 та штат бирлигидан иборат Давлат тилини ривожлантириш департаменти ташкил этилсин ва унинг тузилмаси иловага мувофиқ тасдиқлансин.

3. Қуйидагилар Давлат тилини ривожлантириш департаментининг асосий вазифалари этиб белгилансин:

давлат тилини ривожлантириш, давлат тили тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан мониторингни амалга ошириш, ушбу соҳада жамоатчилик назоратининг самарали шаклларини жорий этиш;

давлат органлари ва ташкилотлари, жумладан, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг давлат тилини ривожлантириш, давлат тили тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан давлат назоратини ташкил қилиш бўйича фаолиятини мувофиқлаштириш;

давлат тилининг амал қилиши билан боғлиқ муаммоларни аниқлаш ва бартараф этиш юзасидан, шунингдек, уни ривожлантириш соҳасида ягона давлат сиёсатини юритиш бўйича таклифлар тайёрлаш;

ўзбек тилининг ёзма нутқи меъёр ва қоидаларини ишлаб чиқиш бўйича ҳамда лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини тўлиқ жорий этиш борасидаги ишларни жадаллаштириш;

давлат тилини ривожлантириш бўйича норматив-хукуқий ҳужжатлар лойихаларини ишлаб чиқиш;

давлат тилини ривожлантириш бўйича дастурлар ва «йўл хариталари»ни ишлаб чиқиш, уларнинг амалга оширилишини назорат қилиш, шунингдек, «Ўзбек тили байрами куни»ни нишонлаш бўйича ишларни мувофиқлаштириш;

илмий асосланган янги сўз ва атамаларни истеъмолга киритиш, замонавий атамаларнинг ўзбекона муқобиларини яратиш ва бир хилда қўлланишини таъминлаш, географик ва бошқа топонимик объектларга қонун хужжатларига мувофиқ ном берилиши борасидаги фаолиятни мониторинг қилиш ва мувофиқлаштириш;

давлат тилини ривожлантиришга оид илмий-тадқиқот ишларини қўллаб-кувватлаш, бу соҳада халқаро ҳамкорликни амалга ошириш.

#### 4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажкамаси:

а) уч ой муддатда:

«Ўзбек тили байрами куни»ни белгилаш бўйича қонун лойиҳасини;

«Давлат тили ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси Конуники бугунги кун талаблари нуқтаи назаридан такомиллаштирган ҳолда унинг янги таҳрирдаги лойиҳасини ишлаб чиқсин ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига киритсин;

б) икки ой муддатда хорижий давлатлар тажрибасини чуқур ўргангандан ҳолда илмий асосланган янги сўз ва атамаларни расмий истеъмолга киритиш бўйича Атамалар комиссиясини ташкил этиш ва унинг фаолиятини тартибга солиш тўғрисида қарор қабул қилсин;

в) 2020 йил 1 июнга қадар қўйидаги асосий йўналишларни ўз ичига олган 2020 — 2030 йилларда ўзбек тилини ривожлантириш ҳамда тил сиёсатини такомиллаштириш концепцияси ва давлат дастури лойиҳаларини киритсин:

мамлакатимиз ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларида, жумладан, давлат бошқаруви, замонавий ва инновацион технологиялар, саноат, банк-молия тизими, ҳуқуқшунослик, дипломатия, ҳарбий иш, тиббиёт ва бошқа соҳаларда давлат тилининг имкониятларидан тўлиқ ва тўғри фойдаланишга эришиш;

таълим муассасаларида давлат тилини ўргатиш ва уни билиш даражасини баҳолаш тизимини янада такомиллаштириш, давлат тилининг илм-фан тили сифатидаги нуфузини ошириш;

давлат тили соғлигини сақлаш, уни бойитиб бориш ва аҳолининг нутқ маданиятини ошириш;

давлат тилининг ахборот ва коммуникация технологиялари, хусусан, Интернет жаҳон ахборот тармоғида муносиб ўрин эгаллашини таъминлаш, ўзбек тилининг компьютер дастурларини яратиш;

давлат тили қоидаларининг бузилиши билан боғлиқ ҳолатларни мунтазам ва ҳар томонлама ўрганиш, уларни бартараф этишга доир чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;

мамлакатимиз худудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатлар тилларининг ривожланиши учун кенг имкониятлар яратиш, уларга давлат тилини ўрганиш учун қулай шарт-шароитлар яратиб бериш;

давлат тилининг халқаро миқёсдаги ўрни ва нуфузи, унинг бошқа тиллар билан алоқалари истиқболларини белгилаш, хорижда истиқомат қилувчи ватандошлар ва ўзбек тилини ўрганиш истагида бўлган чет эл фуқаролари учун ўзбек тили дарслклари ва электрон дастурларни ишлаб чиқиш ва уларни кенг миқёсда тарқатиш, ўзбек тилини ўргатиш бўйича маҳсус курсларни ташкил этиш.

5. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргалиқда икки ой мuddатда қонун ҳужжатларига ушбу Фармондан келиб чиқадиган ўзгартиш ва қўшимчалар тўғрисида Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритсин.

6. Мазкур Фармоннинг ижросини назорат қилиш Ўзбекистон Республикасининг Бош вазири А.Н. Арипов ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси раҳбари З.Ш. Низомиддинов зиммасига юклансин<sup>6</sup>.

**Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. МИРЗИЁЕВ**

Тошкент ш.,

2019 йил 21 октябрь,

ПФ-5850-сон

## **Яна бир янгилик!!!**

Бугундан бошлаб Ўзбекистон фуқаролигини олиш учун давлат тилини билиш шарт бўлади

Бугун, 15 сентябрдан бошлаб «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида»ги Қонун кучга кирди. Қонун 2020 йил 13 март куни имзоланган ва орадан 6 ой ўтгач кучга кириши белгиланган эди.

Қонунга биноан, Ўзбекистон Республикаси фуқаролигига қабул қилишнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- 👉 умумий тартиб;
- 👉 соддалаштирилган тартиб;
- 👉 алоҳида тартиб.

---

<sup>6</sup> Lex.uz

Мазкур қонунда аввалгисидан фарқли ўлароқ «ватандош» деган тушунча киритилган бўлиб, унга қўра чет давлат фуқароси бўлган ёки фуқаролиги бўлмаган шахс ҳисобланган ватандошга нисбатан Ўзбекистон фуқаролигига қабул қилишнинг соддалаштирилган тартиби қўлланади.

!Шунингдек, қонун билан Ўзбекистон фуқаролигига умумий тартибда қабул қилишнинг асосий шартларидан бири сифатида ариза топширган шахснинг давлат тилини мулоқот қилиш учун зарур даражада билиши ҳам киритилган.

Бундан ташқари қонунда Ўзбекистон фуқаролигига алоҳида тартибда қабул қилиш, фуқароликни тиклаш ва тугатиш, фуқароликдан чиқиш ҳамда фуқароликни йўқотиш асослари ҳам белгилаб қўйилган.

### **Nazorat savollari:**

1. O‘rta Osiyoda milliy davlat chegaralanishining o‘tkazilishi natijasida qanday Sovet respublikalari tashkil topgan?
2. O‘zbekiston va Turkmaniston SSR, Tojikiston ASSR, Qirg’iziston va Qoraqalpog’iston Avtonom viloyatlari qanday davlat chegaralanishi natijasida tashkil etilgan?
3. Konstitutsiya davlatning qanday qonuni sifatida uzoq muddat harakat qilishga, barqaror turishga mo‘ljallangan huquqiy hujjat?

### **Foydalanilgan manbalar**

1. Jahon mamlakatlari huquqi tizimi. - T.: 2009. 656-680-b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - T.: 2003.

3. Maillet L. Commercial and Investment Law: Uzbekistan. - N.Y.: 1995.
4. Sh.Z. O'razayev. Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasi. - T.: «Adolat», 1994
5. Davlat mustaqilligi to'g'risidagi Oliy Kengash Bayonoti. Xalq so'zi. 1991-yil 2-sentabr.
6. Sh.. Z. O 'razayev. Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasi. - T.: «Adolat», 1994. 12-b.
7. <http://uza.uz/uz/culture/til-el-fe-l-16-04-2019>
8. lex.uz